

ȘTEFAN CEL MARE ÎN PAGINILE COLECȚIILOR ETNOFOLCLORICE CULESE DE S. F. MARIAN ȘI SUCCESORII SĂI (a doua jumătate a sec. XIX – începutul sec. XX)

Antonie Moisei (Cernăuți)

Restaurarea mentalității unei epoci istorice nu se poate baza doar pe cercetarea mentalității elitelor sociale, oferită din belșug de sursele documentare. În acest caz la completarea cunoștințelor despre anumite evenimente sau personalități ne vine în ajutor metoda etnologică. Chipul și faptele lui Ștefan cel Mare au dominat spiritualitatea moldovenilor timp de secole, fiind oglindită în numeroase opere scrise. Dar mai rămâne un bogat tezaur de cântece, legende și balade plătuite de popor, în care din mici detalii se poate alcătui un desen mai amplu al obiectului investigat. În acest sens avea dreptate T. Pamfile în lucrarea sa *Mănunchiu nou de povestiri populare cu privire la Ștefan cel Mare*¹, care, vorbind despre activitatea rezultativă a lui Ștefan cel Mare, spune – „nu se putea ca în sufletul poporului să nu se sape adânc și temeinic numele lui Ștefan cel Mare, pentru ca după patru veacuri să nu-i aflăm amintirea încă puternică. Ea se găsește în mulțimea de povestiri cu privire la bătăliile, citoriiile și domniile sale, în marele număr de legende, pe care numai închipuirea le poate îndreptăți, ca și în simplele pomeniri ale numelui de „Ștefan cel Mare” până la care depărtarea în vreme nu are nevoie să fie cea adevărată”.

În acest context colecțiile lui S. F. Marian², T. Pamfile³, E. Niculiță-Voronca⁴ și a. prezintă un cert interes cognitiv. Baladele culese de S. Fl. Marian *Românii și Tătarii, Românca și Tătarii, Ștefan Vodă, Ștefan Vodă și Turcii, Ștefan Vodă și Tolpa, Dodul și Tătarii, Borșenii și Tătarii, Păgâniștea și Păgânișoara, Plaiul Tătarilor, Tătarca și Tătârca, Pietrele Muierilor, Cetatea Tătarilor, Dealul Leahului, Fântâna Doamnei* ș. a., de T. Pamfile *Ștefan-luptătorul, Dumbrava Roșie, Bătălia de la Podul Înalt, Minteia moldovanului cea de urmă, Poiana Tătarilor, Ștefan Vodă și ungerii, Mai mare decât Vodă* ș. a., balada culeasă de E. Niculiță-Voronca despre *Dealul acoperit cu berbenoc*, precum și cântecele culese de B. Hasdeu: *Cântec despre Ștefan cel Mare, Țara-i mică, țara-i tare* și alți folcloriști români sunt prețioase nu numai ca opere folclorice, dar și ca surse de informație istorică.

Din paginile acestor colecții Ștefan Vodă apare ca un iubitor de patrie, un mare oștean, bun diplomat, domnitor înțelept, grijuliu față de nevoile omului simplu. Lupta incontinuuă cu turcii, tătarii, ungerii, leșii și-au lăsat amprente în mentalitatea populară, fiind, la rândul său, întipărită în creația orală. O analiză mai atentă a acestei creații ne permite să concepem tabloul epocii din punctul de vedere a omului de rând. E destul de semnificativ faptul apariției chipului lui Ștefan cel Mare chiar în folclorul altor popoare. E vorba de *Cântec despre Ștefan cel Mare* („Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш”), înalt apreciată și de marele scriitor ucrainean I. Franco⁵ care menționa că prezența acestui cântec în repertoriul ucrainean e o mărturie vie a sentimentelor de prietenie a ucrainenilor față de moldoveni și simpatie pentru faptele de vitejie ale lui Ștefan cel Mare. V. Gațac în lucrarea sa *Folclorul și relațiile istorice moldo-ruso-ucrainene*⁶ demonstrează prin argumente destul de convingătoare că motivul nu este local și mai ales ucrainean, ci are o răspândire mult mai largă, având un caracter universal. Similar e cazul când B. Hasdeu, publicând cântecul *Țara-i mică, țara-i tare*, stăruie asupra faptului, că cântecul a fost cules de călătorul polon M. Strâikovschi la 1574 în Moldova. Textul a fost reconstruit de B. Hasdeu după versiunea poloneză⁷.

Felul de concepere a evenimentelor istorice de către popor poate fi exemplificat prin studierea luptei lui Ștefan Vodă cu tătarii. În primul rând, legendele populare înregistrate de S. F.

Marian, T. Pamfile, E. Niculiță-Voronca ne permit să localizăm o mulțime considerabilă de evenimente de acest fel. Imposibil de înregistrat în cronici incursiunile permanente ale tătarilor în Moldova, dar ele își lasă amprentele în toponimie: denumiri de sate bucovinene – Areni, Brodina, Cârlibaba, Ciocănești, Drăgoiești, Fundul Moldovei, Fundul Sadovei, Liteni, Lucina, Marginea, Mitocul Dragomirnei, Pojorâta, Sadova, Seletin, Solca, Șipot, Tereblecea, Valcău (Falcău), Vama, Vatra Moldoviței, Voitinul, Zăhărești ș. a.; orașe – Cernăuți, Câmpulung, Putna, Rădăuți, Suceava; râuri – Izvorul Alb, Izvorul Malului, Moldova, Păgânișoara, Sălăstruca, Vale, Valea Seacă, Vițelu ș.a.; munți – Bodea, Botoșul Mare, Bratila, Colacul, Dodul, Fluturica, Opcina Arsinesei, Păgâniștea, Senatorul, Sterpariu, Tătarca, Vârfu Arsinesei ș.a.; microtoponime – chilia de piatră de lângă Putna, Piatra Strâjii, Pietrele Muierilor, Podul Arenilor, Strâmtura dintre Măgura Pojorâtei și Muncelul Sadovei ș. a. De asemenea, în ele este descris și un drum al tătarilor prin Bucovina: drumul ce trecea peste munții Bratila, Fluturica și Tătarca din apropierea s. Cârlibaba, apoi peste munții Dodul, Senatoriul, Botușul Mare, Orata, Colacul, Arsineasa spre muntele Sălăstrucul din apropierea s. Vama⁸.

Memoria populară fixează deasemeni scopul prădalnic al incursiunilor tătarești: „tătarii – un popor păgân, neastâmpărat, prădător, și foarte crud, căci nu era an în care tătarii să nu năvălească cel puțin o dată în ținuturile lor, să prade, și să nimicească tot ce le sta în cale. Pe cei ce cad în mâinile lor parte-iucid, parte-iiau și-i duc cu sine în robie”⁹; măsurile de prevenire a acestor incursiuni: locuitorii din s. Valea-Seacă ciopliră o toacă mare și o aninară de un stâlp înalt, și când cineva prindea de veste că vin tătarii, trebuia să alerge degrabă la toacă, să prindă a toca, a da de știre despre primejdia ce-i amenință¹⁰ sau legenda, conform căreia o femeie cu un copil în fașă văzând pe tătari că se apropie de satul lor, lasă copilul învelit într-un ștergar de cap, pe care îl agață de creanga unui molid, și aleargă, ca mai repede să dea de știre consătenilor săi. Tătarii văzând copilul plângând, se opresc – pentru ei asta înseamnă semn rău, până ce ei se gândesc ce e de făcut, sunt încercuți de români și răzbiți¹¹; tactica de luptă folosită împotriva tătarilor: inșierarea copacilor¹², scoaterea de minte a oastei tătare prin buciumași¹³, legenda conform căreia aflând că se apropie tătarii, bărbații din Solca au ascuns femeile sale în munți, i-au răzbit pe tătari, i-ar când aceștia se retrăgeau, femeile de pe stânci au început a arunca pietre peste ei. Aceste pietre de atunci se numesc Pietrele Muierilor¹⁴; armele folosite de români în luptele lor cu tătarii: coasele, securile, furcile, sulițele, arcurile etc.¹⁵.

Tradiția populară română fixează confundarea tătarilor cu unele ființe fantastice asemănătoare personajelor mitologice. La T. Pamfile găsim narațiunea culeasă în ținutul Sorocii: „Ștefan bătea pe împărații și pe craii liftelor de le mergeau petecele. Pe Capcâni, oameni cu capul și inima de chaine, i-a șters de-a binelea de pe fața pământului. Pe Tătari, liftă amarnică la maiurile ei, și care n-are decât un ochi la ceafă, i-a spânzurat pe rudă, pe sămânță în codrii de la Tigheci, Orhei și Soroca”¹⁶.

Căpcâni în imaginația moldovenilor apăreau cu cap de chaine și mâncători de oameni. În *Povestea lumii de demult* a lui A. Gorovei un capitol e intitulat „căpcâni sau tătarii”. Autorul conchide că căpcâni (căpcâni sau cătcaunii), fiind confundați cu tătarii, în imaginația românilor erau oameni cu două obrazuri: unul de om și altul de chaine, care obișnuiau să mănânce carne de om, pe care îl adulmecau prin ascunzișuri¹⁷. Din tradițiile populare culese de S. F. Marian în Bucovina aflăm, că bucovinenii credeau că căpcâni aveau numai un ochi în frunte¹⁸. Unii credeau că ei erau diavoli, care „prinseau pe mai mulți, îi închideau în câte o casă, îi hrăneau cu sămburi de nucă, cu pâine și cu mălai dospit, făcut în țest, iar, după ce-i îngrășau, îi coceau cu totul în cuptoare”¹⁹. Înlocuirea reciprocă a acestor două nume în tradiția populară română, cum observa T. Pamfile, e cauza pricinuită de suferințele mari, avute din cauza tătarilor pe parcursul unui timp îndelungat. Acest fapt a făcut ca tătarii să fie asimilați cu căpcâni, ori considerați urmași ai căpcânilor. Variantele în care tătarii înlocuiesc pe căpcâni erau nenumărate, fiind prezente, cum a fost fixat de E. Niculiță-Voronca în lucrarea sa *Datinele și credințele poporului român*²⁰, și în Bucovina. O lămurire istorică a fenomenului găsim la M. Sadoveanu în *Viața lui Ștefan cel Mare*. Descrierea năvalei lui Mamac-han, când tătarii „mergeau unul câte unul pe zarea dealului ducând în suliți pruncii”, autorul o sfârșește cu afirmarea că „le-a ieșit zvon că-i

frig și-i mănâncă”²¹. Posibil că e una din cauzele mitologizării tătarilor în căpcâni. Aici observăm mecanismul procesului de mitologizare – simbioză dintre tradițiile vechi păgâne și evenimentele reale, o recepție a faptului real prin sита percepției fantastice tradiționale.

În acest fel minuscula incursiune în cauză face posibilă afirmația că colecțiile etnofolclorice culese de S. F. Marian și unii din succesorii săi în a doua jumătate a sec. XIX – începutul secolului XX ne permit să reconstruim parțial felul de concepere populară a personalității lui Ștefan cel Mare și a evenimentelor istorice din perioada respectivă. Cele spuse se referă atât la aspectul național al problemei (localizarea evenimentelor, lupta cu cотropitorii, în special tătarii, mitologizarea fenomenului), cât și la cel internațional (perceperea lui Ștefan cel Mare de către popoarele vecine). Sperăm că modesta încercare de pătrundere în segmentul istoric respectiv al mentalității populare va avea continuare în viitoarele investigații.

Résumé

Tout en partant des collections etnofolkloriques cueillies par S. F. Marian, l’auteur entreprend un essai d’étudier la manière dans laquelle le peuple aperçoit la personnalité d’Etienne le Grand, ainsi que les événements historiques de l’époque respective. L’un des plus importants exemples est la lutte d’Etienne le Grand avec les Tatars, analysée en vertu des légendes populaires enregistrées par S. F. Marian, T. Pamfile, E. Niculiță-Voronca etc.

NOTE:

¹ T. Pamfile, *Mănunchiu nou de povestiri populare cu privire la Ștefan cel Mare*, Chișinău, 1919.

² S. F. Marian, *Tradiții poporane române din Bucovina*, București, 1895; Idem, *Ștefan cel Mare*, în „Familia”, 1871, a. VI, p. 211; Idem, *Vartolomei Măzăreanu, Domnia lui Ștefan cel Mare și a lui Ștefan Tomșa*, în „Suceava”, 1904; Idem, *Legende istorice din Bucovina*, ediție îngrijită cu note și studiu introductiv de P. Leu, Editura Junimea, 1981; Idem, *Tradițiuni poporane române*, Sibiu, Editura Closius, 1878.

³ T. Pamfile, *Povestea lumii de demult după credințele poporului român. Pământul după credințele poporului român. Sfârșitul lumii după credințele poporului român*, ediție îngrijită și cuvânt înainte de A. Olteanu, București, Editura Paideia, 2002; T. Pamfile, *Mănunchiu nou de povestiri populare cu privire la Ștefan cel Mare*, Chișinău, 1919.

⁴ E. Niculiță-Voronca, *Studii în folclor*, București, Editura Tipografia G. A. Lazareanu, 1908, vol. I, 303 p.; Cernăuți: Gutenberg, 1912-1913, vol. II, 450 p.; E. Niculiță-Voronca, *Datinele și credințele poporului român*, Cernăuți, Editura Tipografia Isidor Wiegler, 1903.

⁵ Франко І. Студії над українськими народними піснями, Львів, 1913.

⁶ Гацак В. М. Фольклор и молдавско-русско-украинские исторические связи, Москва, 1975.

⁷ Хаждеу Б. П. Ион Водэ чел Кумплит, Опере алесе, Кишинэу, 1956, p. 271-272.

⁸ S. F. Marian, *Legende istorice din Bucovina . . .*, *Ibidem*, p. 11-18.

⁹ *Ibidem*, p. 11-12.

¹⁰ *Ibidem*, p. 82.

¹¹ *Ibidem*, p. 21-22.

¹² *Ibidem*, p. 17, 92, 130-135.

¹³ T. Pamfile, *Mănunchiu nou . . .*, *ibidem*, p. 34-35.

¹⁴ S. F. Marian, *Legende istorice din Bucovina . . .*, *Ibidem*, p. 139-142.

¹⁵ *Ibidem*, p. 23.

¹⁶ T. Pamfile, *Mănunchiu nou . . .*, *ibidem*, p. 67.

¹⁷ Idem, *Povestea lumii de demult . . .*, *ibidem*, p. 203.

¹⁸ S. F. Marian, *Tradiții poporane române din Bucovina . . .*, *ibidem*, p. 13.

¹⁹ T. Pamfile, *Povestea lumii de demult . . .*, *ibidem*, p. 203.

²⁰ E. Niculiță-Voronca, *Datinele și credințele poporului român*, Cernăuți, Editura Tipografia Isidor Wiegler, 1903.

²¹ M. Sadoveanu, *Viața lui Ștefan cel Mare*, Chișinău, Editura Cartea moldovenească, 1989, p. 100.